

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De betoverde samenleving

Bartels, K.P.R.

Citation

Bartels, K. P. R. (2005). De betoverde samenleving. *Bestuurskundige Berichten*, 20(4), 8-10.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3211409>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 license](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3211409>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De betoverde samenleving

Vooruitgang boeken in moeilijke tijden. Zo luidt het doel dat het huidige kabinet zichzelf, de gehele overheid en zelfs de gehele samenleving stelt in het regeerakkoord 'Meedoen, meer werk, minder regels'. Een slagvaardige overheid en participerende burgers zijn daarbij vereist. Verantwoordelijkheid nemen en dragen door beide partijen is de sleutel tot succes (Hoofdlijnenakkoord voor het kabinet CDA, VVD en D'66, 2003: 1-2). Een ambitieus streven, aangezien deze poging om legitimiteit te verwerven onder de bevolking een grote kans heeft van falen.

Volgens Max Weber is legitimiteit op wettelijke basis namelijk onmogelijk te verkrijgen in de huidige democratie, die vooral bestuurd wordt op basis van charisma. Als gevolg van de 'onttovering' van de samenleving zijn de oude vormen van legitimering verdwenen en het moderne democratische stelstel biedt geen adequate vorm van verantwoording (Lassman, 2000: 95). Wanneer we Webers gedachtegang volgen, zou de conclusie zich kunnen opdringen dat het streven van het huidige kabinet naar legitimiteit door middel van verantwoordelijkheid bij voorbaat al gedoemd is om te mislukken. *V'alt er dan nog iets te redden binnen de verhouding tussen overheid en samenleving?* Om deze vraag te beantwoorden lijkt het mij van vitaal belang om een zekere mate van inzicht te verkrijgen in het kunnen van alle partijen. Wanneer er duidelijkheid is over de mogelijkheden kunnen er bruikbare samenwerkingsverbanden ontstaan.

Anders vormen zich aan beide kanten onrealistische verwachtingen over de andere partij, wat uiteindelijk tot grootscheepse teleurstelling zal leiden. Het is in mijn ogen dus zaak om wrevel te voorkomen en duidelijkheid te scheppen. De overheersing van beleidsfabels en vooruitgangssprookjes, verteld door al te optimistische fantasten behelst grote risico's voor onze samenleving.

"Verkopen is en blijft een noodzaak voor media om te overleven, en daarom stemt men traditioneel de inhoud af op de vraag van het publiek."

'Maar dit soort mensen is ongetwijfeld geheel van ons slag, die plezier hebben in het horen of vertellen van miraculeuze en wonderbaarlijke leugenverhalen en die nooit genoeg krijgen van dergelijke sprookjes (...) en hoe verder ze van de waarheid af staan, hoe gretiger men ze gelooft en hoe aangenamer de oren gekieteld worden.' (Erasmus, 1969: 71)

Het door mij opgeworpen beeld naar aanleiding van de theorieën van

Max Weber is een stuk pessimistischer van aard dan de vrij optimistisch geformuleerde verwachtingen van het kabinet. Met behulp van een bestuurskundige blik kan ik wellicht wat licht scheppen in de in mijn ogen toch duistere verhoudingen tussen overheid en samenleving. De verwevenheid van de twee is immers een belangrijk aandachtspunt in de studie (Rutgers, 2004: 166). Weber heeft uitstekende aangrijpingspunten geboden om inzicht te verwerven in onze 'onttoverde' en 'gerationaliseerde' samenleving waar zoveel diversiteit en onduidelijkheid heerst (Scaff, 2000: 116). Door middel van het belichten van enkele van Webers punten zal ik trachten meer inzicht te bieden in de complexiteit van de verhoudingen tussen de overheid en de samenleving en waarom het van belang is deze te erkennen om vooruitgang te boeken. Voor zover vooruitgang daadwerkelijk mogelijk is natuurlijk!

Centraal in Webers opvattingen staat het begrip rationalisering, wat inhoudt dat binnen moderne samenlevingen wordt getracht om orde aan te brengen in haar wanordelijke "natuurlijke" staat. De systematische organisatie van denken en doen heeft dusdoende religie vervangen als het leidende geloofssysteem. Op alomvattende en onomkeerbare wijze voltrekt dit proces zich tezamen met de onttovering (*Entzauberung*) van het denken van de moderne mens (Lassman: 97). Het geloof in rationaliteit en de roep om

calculeerbaarheid hebben de overhand gekregen. Om deze processen te faciliteren, dient de overheid zich op bedrijfsmatige wijze in te richten. Door middel van "dehumanisering" wordt de rationeel-legale

"Een politieke allergie voor objectieve en kritische berichtgeving en media is eigen aan volksvreemde regimes."

machinebureaucratie op ideaaltypische wijze vormgegeven om aan de eisen van objectiviteit en calculeerbaarheid te kunnen voldoen (Sica, 2000: 42-47, 53-58). Het verloren gaan van de overheersing van het denken door het (christelijke) geloof leidt tot het ontstaan van waardeconflicten met de rationeel ingerichte overheid. De aanvankelijk vanzelfsprekende legitimiteit van de overheid is dus verdwenen, maar kan niet via de legale weg opnieuw verkregen worden binnen een democratisch stelstel. Weber is erg consistent in het beperken van de strijd om legitimiteit tot een politiek proces om waarden en macht, dat alleen via succesvol gebruik maken van charisma gewonnen kan worden (Lassman: 85-86, 91-96).

Deze korte schets van de gevolgen van rationalisering en onttovering voor de verhoudingen tussen de overheid en de samenleving leert ons in ieder geval dat Weber bepaald geen pleitbezorger was van deze processen (iets wat vaak wordt gedacht!). Alhoewel hij de voordelen van de rationele werkwijze ook benadrukte, moet zijn werk vooral gezien worden als profetieën en waarschuwingen voor de gevaren en onomkeerbaarheid van een rationeel ingerichte wereld. Bovendien wees hij op de complexiteit en variëteit van het concept van het 'rationele', dat enkel op kunstmatige wijze als onambigu wordt gedefinieerd (Sica, Lassman, Scaff: 54, 86, 115).

Legitimiteit wordt steeds belangrijker voor bestuurders en is tevens steeds moeilijker te bereiken. Een oplossing voor dit probleem is volgens Weber echter niet waarschijnlijk. Zijn buitengewoon sceptische visie benadrukt dan ook 'our common fate is to be condemned to live in and make sense of a world where the "rule of man over man" is an inevitable reality' (Lassman: 98). Hier komt nog eens bij dat sinds de studies van Weber er een nog pluraler en postmoderner beeld van de wereld bestaat. Kennis is zacht en kneedbaar en vooruitgang is slechts op incrementele wijze te bereiken.

De opstelling van het kabinet zou ruwweg binnen Webers idee van de rationele en bedrijfsmatige overheid geplaatst kunnen worden. De focus is op verantwoordelijkheden gelegd, zodat de burgers op een rationele en calculeerbare wijze het kabinet kunnen afrekenen op haar prestaties. Weber leert ons echter dat de samenleving veel te complex is om binnen enkelvoudige begrippen te worden gevat. Uiteindelijk zal het toch een kwestie zijn van het verwerven van steun door middel van charisma. Als vooruitgang maar moeilijk

bereikt kan worden en bovendien nog moeilijker te waarderen valt, kan er dan niks veranderd worden aan de huidige verhoudingen? Moeten we dan maar alles laten zoals het is en dat accepteren? Zijn dan zowel de staat als de samenleving hier de eeuwige verliezer?

'Tenslotte is 's mensen geest zo gebouwd dat hij zich veel gemakkelijker door schijn dan door waarheid laat pakken' (Erasmus: 81).

Het zou natuurlijk al te gemakkelijk zijn om ons zomaar neer te leggen bij dit pessimistische eindpunt. Het grote probleem is de onvermijdbare onduidelijkheid die gepaard gaat met onze huidige samenleving. Iedereen wijzen op zijn verantwoordelijkheden is daarom niet genoeg. Er moet tevens getracht worden inzichtelijk te maken wat de mogelijkheden zijn van alle partijen. Het formuleren van verwachtingen die niet realistisch blijken, zal velen van hoop voorzien, die uit zal monden in teleurstelling. Wanneer dit proces zich continu herhaalt, zal men zich vroeg of laat geconfronteerd zien met de zojuist geformuleerde pessimistische vragen. Door middel van het stimuleren van communicatie tussen betrokken partijen op specifieke terreinen zouden mogelijkheden en beperkingen voor vooruitgang beter duidelijk gemaakt kunnen worden. Het is vervolgens van belang om op basis van deze informatie concrete doelen te stellen aan overheid en samenleving. Op deze manier zullen de verhoudingen zich op een realistischer niveau onderhouden, waardoor de kans op vruchtbare samenwerking (en dus vooruitgang!) wordt vergroot.

Vervolgens rijst de vraag hoe dergelijke communicatie vormgegeven dient te worden. Een beter milieu begint bij jezelf, dus allereerst lijkt mij hier een taak voor de wetenschap weggelegd. Wetenschappelijke analyses van problemen uit het (al dan niet recente) verleden zouden aanwijzingen kunnen geven voor de aangrijpingspunten die nodig zijn voor vooruitgang. Hier kleven echter drie nadelen aan. Ten eerste kunnen wetenschappers worden aangestuurd door hun opdrachtgevers, zodat het duiden van het werkelijke probleem en mogelijke oplossingen in het geheel niet aan bod komt. Ten tweede nemen grondige studies vaak jaren in beslag, zodat het politieke gewin geminimaliseerd wordt. Ten derde is de prescriptieve functie van de (sociale) wetenschappen, zoals bestuurskunde, zeker niet onomstreden. Mogelijke oplossingen voor deze problemen liggen eigenlijk al in de opgave: communicatie. Wanneer wetenschappers met ambtenaren, politici, burgers en opiniemakers in contact komen, kan het gezamenlijke belang in een vroegtijdig stadium gesignaleerd worden, zodat wellicht gemakkelijker de vinger op de wonde kan worden gelegd. Het wederzijdse begrip dat hieruit kan voortvloeien, zou bovendien het aanpakken van problemen ten goede kunnen komen. Bestuurskunde leent zich bij uitstek tot het leveren van analyses op het gebied van staat en samenleving. Alhoewel dit een onderbelicht thema is in de studie, blijft de verwevenheid van de twee wel een belangrijk punt (Rutgers: 166).

Overkoepelende organisaties vanuit het maatschappelijk middenveld zijn verder bij uitstek geschikt tot het bevorderen van communicatie tussen overheid en samenleving. Een herleving van dit segment van de samenleving zou zeer

wenselijk zijn. Ook zullen de media zich ten gunste van communicatie moeten stellen door zich meer op haar meditatieve functie te richten en economische belangen minder voorop te stellen. Dit zou de inhoudelijkheid van de media en de politiek verder bevorderen. De media moeten hun positie als centrale en essentiële schakel binnen de samenleving veel serieuzer nemen. Tot slot is het de taak aan de overheid om via diverse fora het gesprek op gang te brengen. Ik pleit nu niet voor een responsieve overheid, eerder voor een communicatieve overheid. Informatie afgeven en inwinnen om duidelijkheid te verschaffen op alle werkerreinen over wat ze allemaal wel en niet kan doen.

Een beknopte schets van Webers theorieën over de rationele en onttoverde samenleving leerde ons dat legitimiteit binnen onze moderne democratische staat louter via charisma zou kunnen worden verkregen. De legalistische weg die het kabinet poot te bewandelen lijkt inderdaad weinig kans van slagen te hebben. Ik heb echter proberen te beargumenteren dat we juist een stap verder zouden moeten gaan. Een stap verder dan Weber, door te trachten de verschillende *logos* te duiden, waardoor vooruitgang en legitimiteit misschien deels toch via legaliteit bereikt kan worden. Een stap verder dan het kabinet, door niet alleen verantwoordelijkheden en verwachtingen te omschrijven, maar actief te onderzoeken wat er mogelijk is in samenwerking met betrokken partijen. Wederzijds begrip is in mijn ogen de sleutel tot goede verhoudingen en verantwoordelijkheid. Dit is alleen via afdoende communicatie te bereiken. Uit deze processen moeten de grenzen van de verantwoordelijkheid (en dus de doelen) van de staat en de samenleving blijken. Als we de 'rationele' of 'logos' van de andere partij begrijpen, wordt de stap naar verdere rationalisering gemaakt. Anders zullen we blijven leven in een semi-betoverde samenleving die semi-goddelijke gaven toedicht aan de overheid, wat zonder meer tot deceptie zal leiden. Hopelijk kan ook de bestuurskunde een bijdrage leveren door problemen te analyseren en mogelijkheden te verkennen. Dit alles is alleen niet zonder risico's, zoals Erasmus ons al leerde in zijn welhaast satirische verhandeling 'Lof der zotheid' die destijds voor veel opschudding zorgde in de vastgeroeste verhoudingen tussen staat en samenleving:

De illusie wegnemen betekent het hele toneelstuk in de war sturen. Het is juist die fictie en dat drogbeeld dat de ogen der toeschouwers geboeid houdt (Erasmus: 49).

Misschien kan de illusie dus maar beter in stand worden gehouden en moeten we vasthouden aan het eeuwenoude

proces van optimistische verwachtingen, verspreide verantwoordelijkheden en grote teleurstellingen. Het is alleen de vraag of we nog steeds in een dergelijke betoverde samenleving willen leven. —□

K.P.R. Bartels

Noten

Erasmus, D., *Lof der zotheid*, 1515, vertaald door A.J. Hiensch, 1979, zesde druk, Utrecht, Het Spectrum

Hoofdlijnenakkoord voor het kabinet CDA, VVD en D'66, *Meedoen, meer werk, minder regels*, 16 mei 2003, <http://www.regering.nl>

Lassman, P., 'The rule of man over man: politics, power and legitimation', in: Turner, S., *The Cambridge Companion to Weber*, 2000, eerste druk, Cambridge, Cambridge University Press

Rutgers, M.R., *Grondslagen van de Bestuurskunde*, 2004, eerste druk, Bussum, Uitgeverij Coutinho

Scaff, L.A., 'Weber on the cultural situation of the modern age', in: Turner, S., *The Cambridge Companion to Weber*, 2000, eerste druk, Cambridge, Cambridge University Press

Sica, A., 'Rationalization and culture', in: Turner, S., *The Cambridge Companion to Weber*, 2000, eerste druk, Cambridge, Cambridge University Press

EINSTEIN
TERRAS-EETCAFÉ-BAR

Nieuwe Rijn 19
2312 JC Leiden
tel. 071-5135370